

UDC 378.147:355.233:930.024](477)
DOI: 10.46591/PSJM.2020.0302.0001

ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

© 2020

ORCID:0000-0002-5062-3789

Scopus ID: 57208032016

Аніщенко Вікторія Олександрівна, кандидат технічних наук, доцент; професор кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін

ORCID: 0000-0001-7227-5511

Шмельова Римма Ігорівна, молодший науковий співробітник відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва

Академія Державної пенітенціарної служби

(14000, Україна, Чернігів, вулиця Гонча, 34, e-mail: riyatsenko@gmail.com)

Анотація. Дослідження історичних засад підготовки офіцерів-пенітенціаристів є важливим для визначення специфічних факторів та умов формування їх професійних компетентностей, набуття ними сучасних теоретичних знань, практичних вмінь та навичок для виконання ними завдань службової квазіпрофесійної діяльності та запобігання певних помилок під час несення служби в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах та органах пробачення. Метою дослідження є визначення історичних засад професійної підготовки офіцерів Державної кримінально-виконавчої системи України. Для досягнення мети дослідження були поставлені такі завдання: виявити основні історичні етапи розвитку кримінально-виконавчої системи України; надати їй характеристику та визначити основні компетентності офіцерів-пенітенціаристів на сучасному етапі реформування Державної кримінально-виконавчої системи України. Дослідження базувалися на використанні аналізу і синтезу юридичної, психологічної, педагогічної літератури з проблеми дослідження. Представлено характеристику розвитку кримінально-виконавчої системи України, визначені історичні етапи її формування та певні вимоги до професійної підготовки офіцерів Державної кримінально-виконавчої служби України. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що система підготовки фахівців Державної кримінально-виконавчої служби України пройшла довгий шлях реформації і становлення, який розпочався з отриманням незалежності України в 90-х роках ХХ ст. Ця система і донині переживає період пошуку нових стратегічних підходів щодо удосконалення системи підготовки пенітенціарного персоналу. Головним завданням цього процесу є перехід від традиційного навчання до особистісно орієнтованого, спрямованого на оволодіння курсантами й слухачами цілісної системи знань, умінь й навичок відповідно до європейських стандартів та існуючого міжнародного досвіду у галузі виконання кримінальних покарань, підходів до творчої діяльності, ціннісних орієнтирів, необхідних для виправлення, адаптації та ресоціалізації засуджених після звільнення.

Ключові слова: пенітенціарна система, кримінально-виконавча система, каральний (допенітенціарний) та філантропічний, політичний та сучасний періоди розвитку пенітенціарної системи, підготовка офіцерів пенітенціарної системи.

HISTORICAL PRINCIPLES OF OFFICERS' PROFESSIONAL TRAINING OF THE STATE CRIMINAL AND EXECUTIVE SYSTEM OF UKRAINE

© 2020

Anishchenko Viktoria Oleksandrivna, PhD in Engineering sciences, associate professor; professor of the Department of Pedagogy and Humanities

Shmelova Rymma Ihorivna, junior researcher of the Department of scientific activities and international cooperation

Academy of the State Penitentiary Service of Ukraine

(14000, Ukraine, Chernigov, St. Honcha, 34, e-mail: riyatsenko@gmail.com)

Abstract. The historical principles studies of penitentiary officers' training is important to determine the specific factors and conditions of their professional competencies formation, acquisition of modern theoretical knowledge, practical skills and abilities to perform quasi-professional tasks and to prevent certain mistakes while serving in penitentiary institutions, pre-trial detention centres and probation bodies. The purpose of the study is to determine the historical principles of officers' professional training of the State Criminal and Executive System of Ukraine. In order to achieve the purpose of the study, the following tasks were set: to identify the main historical stages of development of the State Criminal and Executive System of Ukraine; to make their characteristics and to determine the main competencies of penitentiary officers at the present stage of reforming the State Criminal and Executive System of Ukraine. The study was based on the analysis and synthesis of legal, psychological, pedagogical literature on the research problem. The characteristics of the development of the State Criminal and Executive System of Ukraine are presented, and the historical stages of its formation with certain requirements for officers' professional training of the State Criminal and Executive System of Ukraine are determined. Considering the above mentioned, we can conclude that the training system of the State Criminal and Executive System of Ukraine has come a long way of reformation and formation, which began with the independence of Ukraine in the 90s of the twentieth century. This system is still experiencing a period of finding new strategic approaches to improving the system of penitentiary personnel training. The main task of this process is the transition from traditional education to personality-oriented one, which is aimed at mastering a holistic system of knowledge, skills and abilities by cadets and students in accordance with European standards and existing international experience in the field of criminal punishment, approaches to creativity, values necessary for correction, adaptation and re-socialization of convicts after their release.

Keywords: penitentiary system, criminal and executive system, punitive (pre-penitentiary) and philanthropic, political and modern periods of development of the penitentiary system, training of penitentiary system officers.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ОФИЦЕРОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

© 2020

Анищенко Виктория Александровна, кандидат технических наук, доцент;
профессор кафедры педагогики и гуманитарных дисциплин
Шмельова Римма Игоревна, младший научный сотрудник отдела научной деятельности
и международного сотрудничества

*Академия Государственной пенитенциарной службы
(14000, Украина, Чернигов, улица Гончая, 34, e-mail: riyatsenko@gmail.com)*

Аннотация. Исследования исторических основ подготовки офицеров-пенитенциаристов является важным для определения специфических факторов и условий формирования их профессиональных компетентностей, приобретения ими современных теоретических знаний, практических умений и навыков для выполнения ими задач службы в учреждениях исполнения наказаний, следственных изоляторах и органах пробации. Целью исследования является определение исторических основ профессиональной подготовки офицеров Государственной уголовно-исполнительной системы Украины. Для достижения цели исследования были поставлены следующие задачи: выявить основные исторические этапы развития уголовно-исполнительной системы Украины; дать их характеристику и определить основные компетентности офицеров-пенитенциаристов на современном этапе реформирования Государственной уголовно-исполнительной системы Украины. Исследования основывались на использовании анализа и синтеза юридической, психологической, педагогической литературы по проблеме исследования. Представлена характеристика развития уголовно-исполнительной системы Украины, определены исторические этапы ее формирования и определенные требования к профессиональной подготовке офицеров Государственной уголовно-исполнительной системы Украины. Подводя итог выше изложенному, можно сделать вывод, что система подготовки специалистов Государственной уголовно-исполнительной системы Украины прошла длительный путь реформации и становления, который начался с получения независимости Украины в 90-х годах XX ст. Эта система и по сегодняшний день переживает период поиска новых стратегических подходов по усовершенствованию системы подготовки пенитенциарного персонала. Главной задачей данного процесса является переход от традиционного обучения к личностно ориентированного, направленного на овладение курсантами и слушателями целостной системой знаний, умений и навыков в соответствии с требованиями европейских стандартов и существующего международного опыта в области исполнения уголовных наказаний, подходов к творческой деятельности, ценностных ориентиров, необходимых для исправления, адаптации и ресоциализации осужденных после освобождения.

Ключевые слова: пенитенциарная система, уголовно-исполнительная система, карательный (допенитенциарный) и филантропический, политический и современный периоды развития пенитенциарной системы, подготовка офицеров пенитенциарной системы.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Дослідження в ретроспективі професійної підготовки, формування певних професійних якостей і професійних компетентностей офіцерів Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС) є важливими для розуміння й виокремлення шляхів вдосконалення набуття ними теоретичних знань, практичних навичок та вмінь, готовності до службово-професійної діяльності в органах та установах виконання покарань та пробачії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких розглядалися аспекти цієї проблеми і на яких обґрунтовується автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання щодо історичного аспекту підготовки майбутніх офіцерів ДКВС України завжди були в полі зору вчених різних наукових напрямків – кримінально-виконавчого права, соціальної роботи, пенітенціарної психології та пенітенціарної педагогіки. Можна відзначити наукові праці таких вітчизняних вчених, як: С. Харченко [1], М. Пузирьов [2], І. Богатирьов [3], І. Копотун [3], Р. Савицький [4], Г. Савчин [5], І. Саленко [6], Е. Зауторова [7], І. Іваньков [8], А. Бейгул [9], О. Дука [10] та інші [11].

Обґрунтування актуальності дослідження. Державна кримінально-виконавча система України перебуває на шляху свого реформування у напрямі відповідності міжнародним стандартам, побудови сучасної моделі пенітенціарної служби з урахуванням вимог сьогодення та дотримання прав людини, ґрунтуючись на принципах гуманізму, толерантності й демократизму. Історія розвитку пенітенціарної системи поки що не отримала широкого висвітлення в педагогічній літературі. Тож простежимо еволюцію розвитку вітчизняної пенітенціарної системи. Цей процес потребує глибокого аналізу та осмислення етапів розвитку з метою впровадження накопиченого досвіду та уникнення помилок минулих часів.

Формування цілей статті (постановка завдання). Визначити історичні засади професійної підготовки офіцерів Державної кримінально-виконавчої системи України.

Для досягнення мети дослідження були поставлені такі завдання: виявити основні історичні етапи розвитку кримінально-виконавчої системи України; надати їх характеристику та визначити основні компетентності офіцерів-пенітенциаристів на сучасному етапі реформування кримінально-виконавчої системи України.

Методи, методики та технології, що використовуються. Дослідження базувалися на використанні аналізу і синтезу юридичної, психологічної, педагогічної літератури з проблеми дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У історико-педагогічному контексті пенітенціарна система України пройшла тривалий шлях становлення та розвитку.

Колектив авторів С. Харченко, О. Караман, Н. Краснова виокремили чотири етапи розвитку соціально-педагогічної допомоги в історії зарубіжних та вітчизняних пенітенціарних систем: репресивний (від найдавніших часів до кінця XVII століття), філантропічний (благодійницький) (XVIII та XIX століття), соціально-реабілітаційний (початок XX століття – 1991 рік), реформаторський (з 1991 року до сучасності) [1, с. 50].

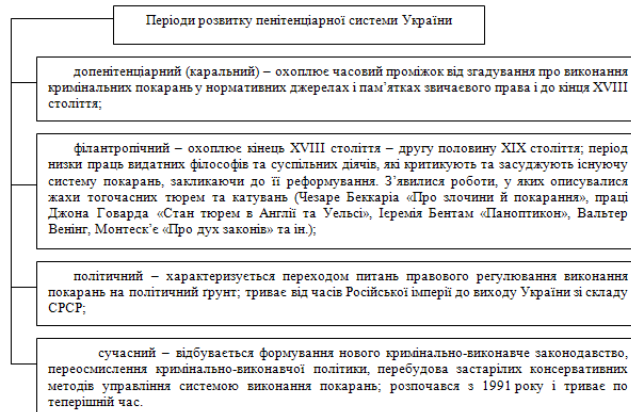
Науковці М. Пузирьов, О. Шкута, досліджуючи міжнародне співробітництво у сфері виконання покарань і поводження з ув'язненими, виокремлюють такі етапи: перший етап (1846–1857 рр.); другий етап (1872–1910 рр.); третій етап (1925–1935 рр.); четвертий етап (починаючи з 1945 – до тепер) [2, с. 110].

Вітчизняні науковці виокремлюють три основні періоди в історії розвитку пенітенціарної системи України: каральний (допенітенціарний); філантропічний; політичний [3, с. 7].

Проте, слід виокремити ще один окремий період

становлення пенітенціарної системи, починаючи з 1991 року, коли Україна стала незалежною державою. Тому, відповідно до поданої вище класифікації, характеризуємо чотири періоди розвитку пенітенціарної системи України: допенітенціарний; філантропічний; політичний та сучасний (малюнок 1).

Законодавство у сфері виконання покарань до пенітенціарного (карального) періоду почало формуватися у добу Київської Русі, про що свідчать перші договори руських з греками 911 та 945 рр., підписані за князювання Олега та Ігоря. Замість терміну «покарання» в цю добу вживалися терміни «страта» та «помста». Система покарань цієї доби передбачала помсту, грошові та кримінальні покарання. При чому останні поділяють ще на кілька підвидів: покарання, спрямовані на обмеження свободи, – вигнання; покарання, спрямовані на здоров'я – тілесні покарання, які мала здійснювати влада. У системі покарань доби Київської Русі мала місце і смертна кара за грабїж, розбій та інші тяжкі злочини. Популярними були грошові стягнення [3, с. 9–10].

Малюнок 1 – Характеристика етапів розвитку пенітенціарної системи України (складено автором)

Формування пенітенціарного законодавства в Давній Русі почалося у IX столітті при становленні державності східних слов'ян. Найдавнішою пам'яткою давньоруського права, що містить норми та правила виконання кримінальних покарань, є «Руська Правда», у якій згадується про смертну кару як міру покарання. У Псковській судовій грамоті (1467 р.) передбачено використання смертної кари за такими видами злочинів: пограбування церкви, державна зрада, конокрадство, підпалення, крадіжка [1, с. 54–55].

У 1497 році у Московському князівстві був прийнятий Судебник, за яким злочинців диференціювали за віком і статтю та який передбачав смертельну кару за такими видами злочинів: убивство, розбій, повторна крадіжка, зрада, наклеп, святотатство, підпалення, крадіжка холопів, державні й релігійні злочини. У Новому Судебнику (1550 р.) розглядалися нові види покарань, а саме: вирізання поясів з живої шкіри, здирання шкіри тощо. У Судебнику виокремлено чотири види місць позбавлення волі: приватні тюрми при дворах та резиденціях крупних феодалів; державні монастирі (Біло озеро, Соловещький монастир та ін.); монастирі; місця позбавлення волі, розвиток яких відбувався у 30-х рр. XVI ст. у процесі земсько-губних перетворень. У 1563 році у Московській державі вводиться заслання як вид покарання [1, с. 54–55].

Важливу роль у становленні кримінально-виконавчої системи цього періоду відігравали редакції Литовського статуту 1529, 1566, 1588 років, Магдебурзьке право та «судові обрядки» Запорозької Січі, кодифікація «Права, за якими судиться малоросійський народ». За часів Литовських статутів та Магдебурзького права провідну роль у системі покарань відігравали публічно-кримінальні й «залякуючі» покарання, зокрема смертна кара,

тілесні покарання, позбавлення волі, позбавлення прав, а також майнові покарання у формі конфіскації майна тощо. Окремі процедурні елементи ув'язнення в цей період зустрічаються в Литовському статуті. Наприклад, вбивство шляхтича групою осіб каралося ув'язненням, а обов'язки охорони й нагляду за дотриманням закону покладалися на воєвод, старост і катів. До речі, кат здійснював тілесні покарання і смертну кару, передбачені Литовським статутом і Магдебурзьким правом, у точній відповідності з приписами [3, с. 9–10].

Звичаєві норми («обрядки») Запорозької Січі мали специфічний характер та передбачали «ступінь» застосування смертних покарань – від простих до кваліфікованих, які поділялися за ступенем та тривалістю фізичних мук на кваліфіковані мученицькі та кваліфіковані обрядові. До таких видів покарань відносять повішання (різними способами), втоплення, четвертування, спалення й закопування живцем, забиття «киями» та ін. В Запорозькій Січі не було катів. Вирок виконували злочинці над злочинцями або полонений іншої релігії, звичай «татарин» або «бусурман».

В каральний період поступово набирало силу покарання у вигляді позбавлення волі. Місцем ув'язнення в Запорізькій Січі слугувала «пушкарня», де в ямі тримали злочинців, часом закутих у кайдани або колодки. Умови тримання були такі жорстокі, що в'язні часто вмирали від голоду й холоду.

З початком XVIII ст. крім бурхливого індустріально-го розвитку спостерігається переворот у науці, культурі європейських країн, що визначає цей період як століття просвітництва та гуманізму. Громадськість поступово почала усвідомлювати, що покарання, фізичні муки і страждання не виправляють злочинця, а ще більше озлоблюють їх. Поступово назрівала необхідність організації спеціальної виховної роботи зі злочинцями та правопорушниками та відновлення їхньої законослухняної поведінки в суспільстві [1, с. 56], що й вплинуло на виникнення другого періоду розвитку пенітенціарної системи – філантропічного.

Одним із нормативних документів, який відображає стан справ у тогочасній пенітенціарній системі є «Інструкція київського магістрату магістратському городничому» 1757 р. Фактично це перший із відомих українських нормативних актів інструктивного характеру. Інструкція складається із 23 розділів, у яких описано функції поліції. Щодо кримінально-виконавчих норм, то вони містяться лише у двох розділах: у 20-му розділі (йдеться про нагляд магістратського городничого за виконанням сторожею своїх прямих обов'язків, та у 21-ому (йдеться про те, що засуджених треба приймати в тюрму і звільняти з неї в повній відповідності до вказівок магістрату).

Наприкінці XVIII ст. були зроблені перші кроки щодо реформування пенітенціарної системи України. Були зібрані реальні дані про стан тюремних установ та умови утримання в'язнів, які мали вкрай негативний характер. Основною проблемою було утримання всіх в'язнів разом, незалежно від скоєного злочину. Це звичайно йшло всупереч всім моральним і етичним нормам права. Внаслідок цього було прийнято рішення щодо реформування тюрем. Першим кроком став розподіл в'язнів за категоріями. Було збудовано нові остроги в Полтавській та Чернігівській губерніях. проте через брак коштів цей процес розтягнувся на кілька десятиліть. В період XIX – на початку XX ст. було створено більшість найстаріших тюрем, які функціонують і зараз у Львові, Чернівцях, Івано-Франківську, Вінниці, Харкові, Києві та ін. [3, с. 14].

Наступною важливою подією філантропічного періоду стала організація Товариства піклування про тюрми та затвердження Статуту Товариства піклування про тюрми 19 липня 1819 року. У ньому на Товариство було покладено низку завдань: моральне виправлення злочинців, покращення умов ув'язнення, постійний нагляд

за засудженими, їх розмежування за категоріями злочинів, наставляння на благопорядне життя, заняття порядними вправами, працею і навчанням, відокремлення осіб, які провинились або не підкоряються правилам. Товариству було надано надзвичайно широкі повноваження щодо розвитку тюремно-філантропічної діяльності. Проте керівництву цього було замало, і воно добивалося від державних структур розширення прав. Так, у 1844 р. Товариство отримало повне розпорядження казенними сумами на продовольство, одяг та лікування арештантів. У зв'язку з цим відбулися зміни і в структурі самих комітетів: тепер їх стало 8, кожен з яких був відповідальний за окремий напрям.

Упродовж 1826–1837 рр. Товариство розширило свою діяльність у 38 губернських комітетах, а згодом їхня кількість зросла до 49 губернських та 217 повітових комітетів. Така активність продовжувалася до 40-х років XIX ст. Але згодом вона ослабла через бездіяльність комітетів на місцях, неготовність державних структур до реформування, небажання брати участь в них участь. Через це діяльність Товариства все більше набувала формально-бюрократичного характеру, що призвело до розробки та затвердження нового статуту Товариства піклування про тюрми у 1851 році. У Статуті було описано функції тюремного господарства, розподілено адміністративні функції, встановлено штати, класи і розряди посад державних службовців [3, с. 15–16].

В цілому філантропічний період можна схарактеризувати як такий, що сприяв більш толерантному ставленню до в'язнів. Змінилися погляди на покарання правопорушників за скоєні злочини. Увага приділялася їх харчуванню, дотриманню дисципліни. В'язні мали працювати, навчатися, відвідувати церкву, а священник мусив схилити їх до каяття, наставляння на добропорядне життя. Також було врегульовано правила внутрішнього порядку. Вперше були розглянуті компетентності персоналу установ виконання покарань щодо управління, економічної грамотності, соціально-виховного впливу на в'язнів.

Науковці умовно поділяють політичний період на три визначальних етапи: пенітенціарний, коли державно-правові органи й установи виконання покарань перебували під контролем Російської імперії; виправно-трудоий, коли під впливом політичних змін та виправно-трудої політики держави регулювання системи виконання покарань піддавалася суттєвому перегляду; кримінально-виконавчий, коли Україна почала формувати власну політику в галузі пенітенціарної системи та створювати власну нормативно-правову базу після виходу зі складу СРСР [3, с. 17].

В період 60–80-х років XIX ст. відбулися певні зміни в Європі, які пов'язують з початком міжнародної співпраці на всіх рівнях, в тому числі і тюремні перетворення. Цей період також відзначився крахом феодально-кріпосницької політичної системи і проведенням судово-правової реформи, пов'язаної зі скасуванням тілесних покарань. У 1861 році було відмінено кріпосне право і відтепер колишні кріпаки, які вчинили кримінальні злочини, мали нести відповідальність у державних судових установах на існуючих правових засадах. Проте тілесні покарання у їх середовищі залишилися, хоча філософи і політичні діячі того часу визнавали це аморальним і безцільним мордуванням. В результаті у 1863 році уряд прийняв Закон про скасування тілесних покарань, а пізніше у 1879 році було прийнято рішення щодо реорганізації центрального апарату управління тюрмами й створення Головного тюремного управління. Дане управління здійснило низку корисних нововведень, спрямованих на упорядкування тюремної системи. Зокрема, зверталася увага на розвиток умов праці засуджених, введено нові посади, засновано бібліотеку, відбувався обмін досвідом з європейськими країнами, обговорювалися питання щодо покращення якісного складу адміністрації та спеціальної підготовки наглядачів у тюрмі, ремонту тюрем-

них споруд, поліпшення тюремного господарства та ін. В цей же період у другій половині XIX ст., відбулися певні зміни в законодавстві, а саме видання трьох редакцій «Статуту про утримуваних під вартою» 1857, 1886, 1890 років [3, с. 18].

На початок XX століття в царській Росії вже склалася організована тюремна система виконання покарань. Так, у 1900 році усього функціонувало 895 тюремних закладів, що поділялися на такі види: в'язниці Привіслянського краю – 132; виправно-арештантські відділення – 31; пересильні тюрми – 8; каторжні тюрми – 6. Особливе положення мали Петропавлівська і Шлісельбургська фортеці, а також Соловецька і Суздальська монастирські в'язниці. Також для дітей були передбачені відділення при тюрмах та виправно-виховні заклади, що утримувалися за рахунок земств, громадських організацій та приватних осіб [6, с. 183].

На початку першої світової війни ситуація в тюрмах погіршилася, оскільки значна частина персоналу пенітенціарних служб пішла на фронт.

Це спричинило зростання рецидивної злочинності, і за таких умов вже не йшла мова про реформи або структурні перебудови. У перші дні революції 1917 р. було розгромлено Головне тюремне управління, знищено архів і діловодство.

Ситуація була критична, але Тимчасовому уряду вдалося утримати ситуацію під контролем та ініціювати прийняття низки важливих нормативних актів, в тому числі звільнити всіх політичних в'язнів.

Це викликало обурення кримінальних в'язнів, які вимагали амністії. Уряд був змушений йти на поступки і це призвело до ускладнення кримінальної обстановки в цей період. У цілому стан справ був вкрай незадовільним.

З переходом влади до уряду більшовиків у 1919 р. розпочався новий етап створення виправно-трудої системи. Почалися масові звільнення чиновників Міністерства юстиції Директорії, були ліквідовані всі комітети Товариства піклування про тюрми, а їх майно та кошти передані в розпорядження новостворених каральних підвідділів, був розроблений Статут про утримуваних під вартою, у якому були відображені основні положення організації місць позбавлення волі, форми впливу на засуджених, адміністративні питання тощо.

Певні реформаторські дії щодо організації пенітенціарної системи відбулися в Україні на початку 20-х років XX ст., зокрема і створення перших колоній, які займалися переважно сільськогосподарським виробництвом. Наприклад, в цей час почала функціонувати колонія для безпритульних і неповнолітніх правопорушників, яку очолював радянський педагог А. С. Макаренко. До персоналу установ виконання покарань висувалися вимоги щодо володіння навичками психолого-педагогічного впливу на засуджених.

Ідея формування нового радянського виправно-трудоого законодавства продовжувалася до 1929 р. Як в Україні, так і в Росії, приймалися усе нові й нові нормативні акти щодо діяльності виправно-трудоих установ. Поступово прийняті закони повністю змінили уявлення про найгуманніше ставлення до в'язнів епохи соціалізму. Так з'явився ГУТАБ – Головне управління виправно-трудоих таборів. Умови утримання засуджених у тюрмах і таборах були жахливими, їх використовували як рабів, жорстоко поводитися, масово розстрілювали. «Репресивна машина» працювала над всіма верствами населення [3, с. 21].

Використання засуджених у якості додаткових «трудоих ресурсів» практикувалося з перших років існування Радянської держави.

У 1918 р. була прийнята постанова Наркомату юстиції «Про створення тюремних робочих команд» та циркуляр Центрального карального відділу Наркомату юстиції від № 32, в яких визначалися умови праці ув'язнених та її оплати.

Аналогічні питання ставилися в постанові

Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету від 15 квітня 1919 р. «Про табори примусових робіт», у якій описувався механізм створення місць позбавлення волі нового типу. На початку створення ці табори не мали нічого спільного з концентраційними таборами сучасного типу. Наприклад, засудженим, які позитивно зарекомендували себе, надавалося право проживати на приватних квартирах. Обов'язковою була тільки праця [5, с. 339].

Значимо, що завдання, поставлені перед табірною системою СРСР, створеною у 1922–1930 рр. істотно змінилися. За аналогією з царською каторгою виправно-трудові табори мали на меті колонізацію малонаселених територій Півночі, Сибіру, Далекого Сходу та Середньої Азії, а також розробку та експлуатацію природних багатств.

Саме тому всі режимні заходи стосовно охорони таборів і утримання ув'язнених були підпорядковані виконанню цих завдань.

Після закінчення війни в Україні довелося відновлювати місця позбавлення волі. Крім виправно-трудових установ, також функціонували штрафні підрозділи, замість яких пізніше були створені підрозділи суворого режиму для утримання злісних порушників порядку відбування покарання. У 1957 р. у виправно-трудових колоніях були введені нові посади начальників загонів, а починаючи з 1958 р. в них почали створюватися загальноосвітні школи та професійно-технічні училища.

У своїй науковій роботі Г. Савчин виокремила дві тенденції розвитку радянської пенітенціарної системи 1944–1953 рр.: 1) гостра нестача робочих рук та фактично безоплатна праця засуджених, які стали важливими ресурсами піднесення економіки у післявоєнному СРСР; в'язнів заохочували до праці шляхом пільгового обчислення строку позбавлення волі та матеріального стимулювання, що часом призводило до корупції керівного персоналу; 2) розвиток післявоєнних пенітенціарних установ радянської держави перебував під впливом «сучої війни» – протистояння між лояльними до керівництва групами ув'язнених та кримінальними елементами [5, с. 9].

Отже, можна зробити висновок, що в цей період радянська пенітенціарна система все ще залишалася негуманною, карна та запобіжна функції системи виконання покарань домінували над виховною, а щодо професійних вимог до офіцерів виправних закладів, то серед них вже були адміністративні (управлінські, економічні, господарські) компетентності та початкові психолого-педагогічні навички впливу на засуджених.

У 1960-х роках почався значний розвиток професійної підготовки та наукової роботи в галузі виправлення засуджених. Великим внеском у розвиток пенітенціарної науки були роботи Н. Стучкова, Б. Утевського та ін. У 1958–1960 рр. відбулася низка всесоюзних і регіональних конференцій, нарад, семінарів, на яких обговорювалися позитивні моменти у функціонуванні існуючої системи і були визначені заходи підвищення її ефективності. Велику роботу в означений період веде політичний відділ місць ув'язнення: щорічно проводилися науково-практичні конференції в центрі і на регіонах, створювалися методичні наради і методичні кабінети. У 1960 р. виправно-трудова педагогіка вперше була включена як наукова дисципліна у навчальні плани Вищої школи МВС СРСР і спеціальних середніх навчальних закладів МВС союзних республік, була створена Методична рада при ГУМЗ МВС РРФСР, а потім і в інших республіках. Перед ними ставилося завдання узагальнення та поширення досвіду виправлення засуджених, внесення рекомендацій і пропозицій, спрямованих на вдосконалення виховного процесу [7, с. 66]. Це свідчить про увагу до формування педагогічної компетентності персоналу виправних закладів.

У 1969 році Законом СРСР були затверджені Основи виправно-трудового законодавства Ради РСР і союзних республік, у яких передбачалися такі виправно-трудові

установи: виправно-трудова колонія (загального, посиленого, суворого, особливого режимів і колонії-поселення); тюрми (загального і суворого режимів); виховально-трудова колонія для неповнолітніх злочинців (загального і посиленого режимів) [3, с. 24].

У березні 1977 р. Президія Верховної Ради УРСР прийняла низку законів виправно-трудового характеру, зміст яких був спрямований на гуманізацію процедури виконання заходів кримінально-правового впливу на засуджених. Система виправно-трудова колоній була доповнена новим видом виправно-трудова колонією – поселенням для осіб, які вчинили злочин з необережності. Виправно-трудова колонія виконання покарань не відрізнялася за режимними умовами від колонії-поселень, що з'явилися в 1963–1964 рр., і характеризувався як установи відкритого типу. Відповідно до нових норм суду було надане право зараховувати час роботи засудженого у колонії-поселенні до загального виробничого стажу, а також була відновлена практика виїздів засуджених за межі місць позбавлення волі на короткий час [8, с. 103].

Процеси перебудови наприкінці 1980-х років дозволили по-новому подивитись на багато подій. У тому числі й на підходи й принципи функціонування кримінально-виконавчої системи з її суворим централізмом та адміністративно-командним управлінням, яке не справлялося з покладеними на неї функціями. До отримання незалежності пенітенціарна система України функціонувала відповідно до законодавчих вимог Кримінального кодексу СРСР та його підзаконними актами.

З розпадом Радянського Союзу Україна, як і інші незалежні держави, почала формувати нове кримінально-виконавче законодавство. В цей період почався новий четвертий етап у розвитку пенітенціарної системи України, переосмислення кримінально-виконавчої політики, перебудова застарілих консервативних методів управління системою виконання покарань. Під впливом політичних зрушень та за участю провідних учених і зацікавлених відомств Міністерством внутрішніх справ України була розроблена постанова Кабінету Міністрів України «Про основні напрямки реформи кримінально-виконавчої системи України» № 88 від 11.07.1991 р. Реформа передбачала створення самостійного відомства – Республіканського департаменту з кримінально-виконавчих справ з метою підвищення ефективності діяльності органів виконання покарань. Того ж року були внесені деякі зміни у Виправно-трудова кодекс України, а саме: була збільшена кількість побачень засуджених, встановлено вагу посилок для засуджених, зняті обмеження в листуванні, були збільшені суми грошових коштів на продукти харчування і предметів особистої гігієни.

Одним із важливих етапів реформування кримінально-виконавчої системи України можна вважати 1996 рік, коли Україну було прийнято до Ради Європи. Європейські експерти Комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському, або такому, що принижує гідність, поводження чи покарання провели вивчення чинного законодавства України та його застосування в 22 установах виконання покарань. За результатами цього візиту в січні 1997 року Радою Європи була оприлюднена доповідь «Оцінка тюремної системи України» з конкретними рекомендаціями щодо створення пенітенціарної служби як автономної організації та її подальшого реформування. На підставі цих документів 22 квітня 1998 року Президент України Л. Кучма видав Указ № 344/98 про створення Державного департаменту України з питань виконання покарань, який 12 березня 1999 року Указом Президента України був виведений з підпорядкування МВС та набув самостійності [1, с. 75]. В результаті система управління кримінально-виконавчою службою стала більш гнучкою, оперативною та дієвою, оскільки вона об'єднала в одному органі всі сили, функції і засоби.

Серед історичних передумов формування правових засад діяльності ДКВС України А. Бейгул виділяє такі:

- належне ставлення адміністрації установ виконання покарань до засуджених;
- законодавче закріплення правовідносин між працівниками установ виконання покарань і засудженими, що сприяє розробленню ефективної моделі виправлення і ресоціалізації засуджених;
- надання співробітникам установ виконання покарань відповідного правового та соціального захисту [9, с. 3].

Заслугує на увагу історія створення Закону України «Про пробачення». О. Дука провів періодизацію цього процесу [10, с. 27] від 28 травня 2002 р., коли почалося створення нормативно-правової бази для створення служби пробачення в Україні до 5 лютого 2015 р., коли прийнято у цілому Закон України «Про пробачення»

Важливим кроком у реформуванні кримінально-виконавчої системи України стало прийняття Кримінально-виконавчого кодексу у 2004 році. Кодекс ґрунтується на концептуальних положеннях та принципах про гуманізацію, демократизацію, індивідуалізацію кримінальних покарань.

У Кодексі задекларована остаточна відмова від смертної кари як виняткової міри покарання, а також довічне позбавлення волі лише за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах. У кодексі також розширено систему покарань, які не пов'язані з позбавленням волі, з'явилися громадські роботи.

У 2005 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», відповідно до якого на неї були покладені завдання щодо здійснення єдиної державної політики щодо виконання кримінальних покарань. Зрештою у 2010 р. Указом Президента України було створено Державну пенітенціарну службу України, яка є центральним органом виконавчої влади та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції України. Станом на 1 січня 2013 року в підпорядкуванні ДПтС України перебуває 141 кримінально-виконавча установа, 32 слідчі ізолятори, 8 виховних колоній та 697 підрозділів кримінально-виконавчої інспекції [3, с. 28]. Указом Президента України від 6 квітня 2011 року № 394/2011 було затверджено Положення про Державну пенітенціарну службу України.

Відтоді Державна пенітенціарна служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого координується Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції України.

Отже, розвиток пенітенціарної системи відбувався повільно впродовж чотирьох історичних етапів: дотеперішнього, філантропічного, політичного та сучасного.

Характерною рисою дотеперішнього етапу були надзвичайно жорстокі тілесні покарання, відсутність розвиненої системи місць позбавлення волі.

На зміну йому прийшов другий етап – філантропічний, за часів якого було створено більшість найстаріших тюрм, які функціонують і дотепер; відбувся розподіл в'язнів за категоріями; було організовано Товариство піклування про тюрми, якому було надано надзвичайно широкі повноваження.

Третій етап – політичний – характеризувався певним прогресом: функціонували колонії для безпритульних і неповнолітніх правопорушників, стало більш гуманне ставлення до в'язнів. Однак поступово прийняті закони повністю змінили уявлення про найгуманніше ставлення до в'язнів епохи соціалізму.

В цей же країна пережила період панування Головного управління виправно-трудових таборів. Пізніше впродовж четвертого сучасного етапу відбулася перебудова застарілих консервативних методів управління системою виконання покарань та перегляд умов

утримання засуджених у тюрмах.

Стала більш поширеною сучасна модель пенітенціарної системи, діяльність якої має ґрунтуватися на принципах законності, гуманізму та дотриманні прав людини.

Разом з тим змінювалися погляди на фахівців пенітенціарної служби, їх роль стала більш значущою та відповідальною у функціонуванні цілісної пенітенціарної системи. Це потребувало нових підходів до навчання персоналу.

Історія розвитку закладів для навчання персоналу бере початок з відокремлення пенітенціарної служби від МВС України у 1999 р. В той час функціонувало лише два навчальні заклади для навчання фахівців-пенітенціаріїв – Чернігівське юридичне училище І рівня акредитації та Дніпродзержинська школа підготовки молодшого та середнього начальницького складу.

У теперішній час професійна підготовка персоналу пенітенціарної служби в Україні здійснюється у чотирьох закладах освіти, підпорядкованих Міністерству юстиції України, до яких належать: Академія Державної пенітенціарної служби – єдиний заклад вищої освіти із специфічними умовами навчання, який здійснює підготовку майбутніх пенітенціаристів на першому (бакалаврському), другому (магістерському) та третьому (освітньо-науковому) рівнях вищої освіти, Білоцерківський, Дніпровський та Хмельницький центри підвищення кваліфікації персоналу ДКВС України, в яких здійснюють первинну професійну підготовку та підвищення кваліфікації осіб рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України, а також уповноважених органів з питань пробачення.

У 2001 році було відкрито ще один із навчальних підрозділів пенітенціарної служби без отримання ліцензії на здійснення освітньої діяльності – Білоцерківське училище професійної підготовки персоналу. Але в процесі проходження ліцензування діяльності училищ пенітенціарної служби виникла проблема відсутності професій в Класифікаторі професій України. Тому у листопаді 2010 р. було вперше систематизовано та внесено перелік професій ДКВС України в Класифікатор професій ДК 003:2010, що дозволило пройти ліцензування училищам професійної підготовки персоналу пенітенціарної служби, розробити профілі професійних компетентностей, класифікувати спеціальності.

В період 2011–2019 рр. підготовку фахівців пенітенціарної служби здійснював Інститут кримінально-виконавчої служби.

До 2011 року пенітенціарна служба була єдиним відомством, яке не мало власного вищого навчального закладу III–IV рівня акредитації, тобто не було сформовано повного циклу ступеневої підготовки за всіма освітньо-професійними рівнями. В результаті на роботу до пенітенціарної служби залучались некваліфіковані фахівці, які не пройшли спеціальної підготовки, в тому числі в органах і установах виконання покарань, слідчих ізоляторах, а головне – вони були не підготовлені до постійного спілкування з ув'язненими. Така професійна не підготовленість призвела до виникнення конфліктних та негативних ситуацій, професійної деформації і вигорання персоналу, аморальних вчинків та правопорушень.

Це спричинило значний відтік фахівців пенітенціарної служби.

Треба було вирішувати цю проблему. Тому, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 березня 2011 р. № 201-р було створено Інститут кримінально-виконавчої служби, у якому здійснювалася підготовка майбутніх фахівців-пенітенціаріїв на трьох факультетах: юридичному, психологічному і факультеті заочного навчання [10, с. 81–84].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 березня 2019 р. № 145-р Інститут кримінально-виконавчої служби було офіційно ліквідовано.

Академія Державної пенітенціарної служби здійснює підготовку фахівців для ДПТС України освітньо-кваліфікаційних рівнів «Бакалавр» та «Магістр» (за денною і заочною формами навчання). Як спеціалізований навчальний заклад Академія Державної пенітенціарної служби функціонує з 15 вересня 1978 р., коли наказом МВС СРСР № 0615 була створена школа вдосконалення начальницького складу міліції у Чернігові. Освітній процес відбувався на підставі типових навчальних планів для закладів МВС і охоплював загальною юридичні та спеціальні дисципліни, що відображали специфіку початкової підготовки та перепідготовки співробітників спецінспекцій з виправних робіт та підрозділів, пов'язаних з виконанням покарань тощо. За період діяльності навчального закладу з 1992 р., близько 3 тис. випускників навчалися та отримали дипломи, понад 16 тисяч офіцерів кримінально-виконавчої інспекції та оперативних працівників установ виконання покарань підвищили свою професійну майстерність на курсах підвищення кваліфікації. Наявність потужної матеріальної бази та висококваліфікованого персоналу надала можливість прийняти рішення про створення вищого навчального закладу на базі коледжу. У 1990 році було заплановано реорганізацію школи міліції у філію Всесоюзного Домодедовського інституту підвищення кваліфікації співробітників МВС СРСР. Однак через розпад Радянського Союзу ці плани не були реалізовані [10, с. 82–83].

Після проголошення незалежності України розпочався новий етап розвитку навчального закладу: постановою Кабінету Міністрів № 197 від 15 квітня 1992 р. було створено Чернігівське училище внутрішніх справ МВС України. Пізніше 29 червня 1999 р. Постановою Кабінету Міністрів України № 1161 училище увійшло у підпорядкування новоствореному центральному органу виконавчої влади – Державному департаменту України з питань виконання покарань (ДДУ ПВП). Відтоді училище забезпечує спеціальну підготовку та підвищення кваліфікації кадрів пенітенціарної служби України. Відповідно до наказу ДДУ ПВП № 271 від 30 грудня 2002 р., Чернігівське училище внутрішніх справ МВС набуло статусу коледжу, та було реорганізовано у Чернігівський юридичний коледж ДДУ ПВП. У 2003 р. коледж отримав ліцензію на право підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр», а в 2007 р. був акредитований за II рівнем. У 2011 р. Чернігівський юридичний коледж ДДУ ПВП було реорганізовано у Чернігівський юридичний коледж ДПТС України [10, с. 83].

Багаторічні напрацювання колективу навчального закладу вилились у наступну значущу в його житті подію – 21 жовтня 2015 року відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України № 1111-р «Про утворення Академії Державної пенітенціарної служби» видано наказ Державної пенітенціарної служби України від 12 листопада 2015 року № 587/ОД-15 «Про реорганізацію Чернігівського юридичного коледжу Державної пенітенціарної служби України шляхом перетворення в Академію Державної пенітенціарної служби». Так почалась нова сторінка історії навчального закладу. 2 липня 2016 року відбувся перший випуск молодих фахівців Академії [12].

Білоцерківський, Дніпровський та Хмельницький центри підвищення кваліфікації персоналу ДКВС України здійснюють підготовку персоналу за такими видами: первинна професійна підготовка персоналу, в тому числі первинна професійна підготовка молодших інспекторів відділів нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ ДКВС України, молодших та старших інспекторів-кінологів відділів режиму і охорони слідчих ізоляторів та відділів охорони установ виконання покарань ДКВС України, первинна професійна підготовка персоналу уповноважених органів з питань пробації (очно-заочна форма навчання), онлайн навчання. На сьо-

годнішній день у центрах впроваджено ряд інновацій: оновлені навчальні програми з урахуванням концепції навчання впродовж життя, принципів андрагогіки для освіти дорослих, компетентнісного підходу, використання інформаційно-комунікативних та мультимедійних освітніх технологій тощо.

Висновки дослідження. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що система підготовки фахівців ДПТС України пройшла довгий шлях реформації і становлення, який розпочався з отриманням незалежності України в 90-х роках ХХ ст.

Ця система і донині переживає період пошуку нових стратегічних підходів щодо удосконалення системи підготовки пенітенціарного персоналу. Головним завданням цього процесу є перехід від традиційного навчання до особистісно орієнтованого, спрямованого на оволодіння курсантами й слухачами цілісною системою знань, умінь й навичок відповідно до європейських стандартів та існуючого міжнародного досвіду у галузі виконання кримінальних покарань, підходів до творчої діяльності, ціннісних орієнтирів, необхідних для виправлення, адаптації та ресоціалізації засуджених після звільнення.

Перспективи подальших розвідок цього напрямку. На шляху вдосконалення пенітенціарної системи України ще існує низка невирішених питань, які мають бути вирішені в майбутньому.

Тому, наступні дослідження будуть присвячені вивченню провідних ідей зарубіжних країн щодо досвіду професійної підготовки персоналу пенітенціарної служби з метою його впровадження у вітчизняну систему підготовки кадрів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Пенітенціарна педагогіка: наук.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Я. Харченко, О. Л. Караман, Н. П. Краснова; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 329 с.
2. Пузырьов М. С., Шкута О. О. Перші міжнародні пенітенціарні конгреси (1846, 1847, 1857 рр.) як історико-правовий вимір порівняльних кримінально-виконавчих досліджень. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспунденція. 2016. № 19. С. 110–112.
3. Богатирьов І. Г., Богоунов С. О., Дука О. А., Зінченко С. А., Копотун І. М., Фрейман Г. О. Пенітенціарна система України: історія та сучасність: Видання до 15-ої річниці утворення центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань / за заг. ред. канд. юр. наук О. В. Лісичкова. Київ: Державна пенітенціарна служба України, 2013. 268 с.
4. Савицький Р. В. Особливості формування табірної системи СРСР. Кримінально-виконавча система України та її роль в розбудові правової і соціальної держави: матеріали III заоч. наук.-практ. конф. (Чернівці, 27 листоп. 2018 р.) / гол. ред.: О. М. Тогочинський; Міністерство юстиції України, Академія Державної пенітенціарної служби. Чернівці, 2018. 486 с. URL: http://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/Zbir-III-zaochna-NPK_2.pdf (дата звернення: 05.11.2019).
5. Савчин Г. Я. Радянська система виконання покарань у західних областях України (1944–1953 рр.): історико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.01 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2015. 20 с.
6. Саленко І. В. Шляхи розвитку пенітенціарної системи України. Право і безпека. 2007. № 6(2). С. 183–185.
7. Зауторова Э. В. Становление и развитие пенитенциарной системы Украины. Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних пенітенціарних стандартів та Конвенції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженої Указом Президента України від 8 листопада 2012 року № 631: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28-29 берез. 2013 р.). Київ: Державна пенітенціарна служба України, 2013. 620 с. URL: https://kvs.gov.ua/Naukova_rada/konferencija1.pdf (дата звернення: 06.11.2019).
8. Іваньков І. В. Проблеми кодифікації виправно-трудового права України у 70-х роках ХХ сторіччя. Теоретичні та практичні проблеми удосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 4 травня 2011 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2011. 253 с. URL: https://kvs.gov.ua/Naukova_rada/zbitnik_materialiv.pdf (дата звернення: 06.11.2019).
9. Бейгул А. Г. Історичні передумови формування правових засад діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України. Прикарпатський юридичний вісник. 2018. Вип. 3 (24). С. 3–6. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v3_2018/3.pdf (дата звернення: 06.11.2019).
10. Дука О. А. Здійснення професійної підготовки пенітенціарного персоналу у відомчих навчальних закладах Державної пенітенціарної

служби України. Юридична психологія та педагогіка. 2014. № 1. С. 79–90.

11. Anishchenko V.O. Penitentiary officers' training for service and professional activity in the aspect of forming administrative competence. *Balkan Scientific Review*. 2019. Т. 3. № 2 (4). С. 9-12.

12. Академія Державної пенітенціарної служби: історія Академії. Офіційний сайт. URL: <http://academysps.edu.ua/istoriya-akademiyi/> (дата звернення: 06.11.2019).